

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING RISKOLOGIK KOMPETENSIYASINING MOHIYATI VA ASOSIY KOMPONENTLARI

Kandaxarov Mirjalol Abdimurot o'g'li

*Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi
e-mail: kandaxarovmirjalol10@gmail.com*

Annotatsiya: Maqolada Risk tushunchasining kelib chiqishi va uning asosiy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish jarayonida "riskologik kompetensiya" tushunchasining mohiyati aniqlanib, uning pedagogika mutaxassisligi bo'yicha talabalar orasida shakllantirish zarurligi asoslab berilgan. O'qituvchining innovatsion ta'lim muhitida o'quv-tarbiyaviy jarayon uchun noan'anaviy harakatlar tanlash borasidagi qaror qabul qilish holati tavsiflangan. Riskologik kompetensiyaning tarkibida (aksiologik, motivatsion-shaxsiy, kognitiv, faoliyat, kreativ, reflektiv-baho berish) komponentlari ajratib ko'rsatilgan bo'lib, ular bo'lajak o'qituvchilarda ushbu kompetensiyaning shakllantirish jarayonini nazariy asos sifatida ishlatish uchun, shuningdek, uning ta'lim muhitida samarali ishlashini ta'minlovchi dinamik tizimini yaratishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: Risk, pedagogik xavf, xavf subyekti, riskologik kompetensiya, o'qituvchining innovatsion faoliyati, pedagogik riskologiya.

СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ РИСКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация: Рассмотрено происхождение понятия риска и его основные черты. В статье в процессе теоретического анализа научно-педагогической литературы определяется сущность понятия «рискологическая компетентность» и обосновывается необходимость ее формирования у студентов педагогических специальностей. Описана ситуация принятия учителем решения по выбору нетрадиционных действий для образовательного процесса в инновационной образовательной среде. Выделены компоненты рискологической компетентности (аксиологическая, мотивационно-личностная, познавательная, деятельностная, творческая, рефлексивно-оценочная), которые позволяют использовать процесс формирования этой компетентности у будущих учителей в качестве теоретической основы, а также создать динамическую систему, обеспечивающую ее эффективное функционирование в образовательной среде.

Ключевые слова: Риск, педагогический риск, субъект риска, рискологическая компетентность, инновационная деятельность педагога, педагогическая рискология.

THE ESSENCE AND MAIN COMPONENTS OF THE RISKOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Abstract: The origin of the concept of risk and its main features are considered. In the article, in the process of theoretical analysis of scientific and pedagogical literature, the essence of the concept of "riskological competence" is determined, and the necessity of its formation among students of pedagogic specialty is justified. The teacher's decision-making situation regarding the selection of non-traditional actions for the educational process in the innovative educational environment is described. The components of riskological competence (axiological, motivational-personal, cognitive, activity, creative, reflective-evaluation) are distinguished, which allow to use the process of formation of this competence in future teachers as a theoretical basis, as well as to create a dynamic system that ensures its effective operation in the educational environment.

Key words: Risk, pedagogical risk, subject of risk, riskological competence, teacher's innovative activity, pedagogical riskology.

Kirish. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida, turli darajadagi ta'lim tashkilotlarida innovatsion jarayonlarning intensivlashuvi aniq ko'zga tashlanadi, bu ularning strategik rivojlanishining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilar pedagogik faoliyati oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishning murakkabligi ular oldiga samarali qaror qabul qila olish zaruratini qo'yadi. Shuning uchun hozirda bo'lajako'qituvchiga qo'yiladigan yangi talablar mavjud bo'lib, ulardan biri innovatsion faoliyat jarayonida pedagogik harakatlarni asosli tanlash va javobgarlikni o'z zimmalariga olishga tayyorlikdir, bu jarayonlar kutilayotgan xavflarni prognozlash va ularning salbiy oqibatlarini minimallashtirish bo'yicha chora-tadbirlar rejasini tuzishni talab qiladi. Bunday holat o'qituvchilarda ta'limdagi o'zgarishlarga yanada moslashuvchan tarzda javob berish qobiliyatini rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi, bu esa pedagogik yangiliklarni maktab ta'lim muhitiga yaratish va joriy etish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni hisobga olishni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Bo'lajak o'qituvchining innovatsion faoliyatdagi risklarga tayyorligini shakllantirish muammosining dolzarbligi esa, o'qituvchilarni, ayniqsa, professional faoliyatini boshlayotgan yosh mutaxassislarni bu turdagi pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida, riskologik kompetensiyani shakllantirish zaruriyatini belgilaydi, chunki bu o'qituvchining faoliyat turi eng ko'p xavflarga duchor bo'ladigan soha hisoblanadi. Buni I.G.Abramova, L.N.Antonova, A.A.Arlamov, M.V.Boguslavskiy, V.I.Zagvyazinskiy, E.N.Mixaylova, L.S.Podymova, N.N.Sabinina, V.A.Slastenin, T.A.Stroкова, E.R.Xabibullin va boshqalarning tadqiqotlari tasdiqlaydi.

Riskologik kompetensiyaning mohiyati va tuzilmasini quyidagi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlardan ham ko‘rishimiz mumkin. Nazariy adabiyotlarni o‘rganish va «pedagogik risk» (I.G.Abramova, A.A.Arlamov, M.V.Boguslavskiy, E.N.Mixaylova, N. N. Sabinina, E.R.Xabibullin va boshqalar) hamda «o‘qituvchining innovatsion faoliyati» (V.I.Zagvyazinskiy, V.S.Lazarev, L.S.Podymova, M.M.Potashnik, V.A.Slastenin, A.V.Xutorskiy va boshqalar) tushunchalarini tahlil qilish jarayonida riskologik kompetensiyaning mohiyati aniqlanib, uning strukturaviy tarkibiy qismlari ajratib olingan.

N.N.Asxadulin³⁵ tadqiqotlarida esa riskologik kompetensiyaning mazmun-mohiyati atroflicha yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Riskologik kompetensiyaning shakllantirish bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi, chunki bu jarayon ularda pedagogik yangiliklarni jamiyat uchun qadriyat sifatida qabul qilishga, moslashuvchan va izchil innovatsion faoliyatni olib borish qobiliyatini rivojlantirishga, pedagogik xavfning yuqori darajasida subyektiv harakatlarni tahlil qilish va nazorat qilishga, shuningdek, «o‘z professional faoliyatining natijalari uchun mas’uliyatni» his qilishga yordam beradi.

O‘qituvchining innovatsion faoliyatidagi riskologik kompetensiyaning biz uning pedagogik innovatika va pedagogik riskologiya sohalaridagi bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarni amaliy qo‘llash qobiliyati sifatida tushunamiz. Bu kompetensiyao‘qituvchi pedagogik yangiliklarni amalga oshirish sharoitida yuzaga keladigan professional muammolarni hal qilishda, subyektiv noan‘anaviy harakatlarni qo‘llash jarayonida ijtimoiy-ta’limiy xavflarni minimallashtirishga qaratilgan bo‘ladi. O‘qituvchining innovatsion faoliyatidagi riskologik kompetensiyaning mohiyatini ochib berish uchun, dastlab «risk» tushunchasining qanday ma’noda talqin qilinishi aniqlanishi zarur. «Risk» tushunchasi subyektiv kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi, chunki innovatsion pedagogik faoliyatning natijalari o‘qituvchi tomonidan shaxsiy muvaffaqiyatga erishishga intilish sifatida baholanadi, ya’ni o‘zining professional o‘zini-o‘zi ro‘yobga chiqarishiga, uning harakatlarini ta’lim muhitining subyektlari tomonidan qabul qilinishiga qaratilgan.

Bo‘lajak o‘qituvchi ta’limda innovatsion jarayonlarning zarurligini anglab, ularni jamiyatni rivojlantirish manbai sifatida ko‘rsa, uning harakati ushbu maqsadni qadriyat sifatida amalga oshirish ehtiyojiga asoslanadi. Demak, riskologik kompetensiyaning aksiologik komponenti bo‘lajak o‘qituvchining pedagogik yangilikni qadriyat-maqсад sifatida qabul qilishini aks ettiradi, bu esa uning subyektiv noan‘anaviy harakatlarni tanlashini asoslaydi, chunki innovatsion pedagogik faoliyatning erkinligi va ijodkorligi ularning tanlanishi uchun shart sifatida namoyon bo‘ladi.

Riskologik kompetensiyaning keyingi ajralmas komponenti motivatsion-shaxsiy komponent hisoblanadi. Shuningdek, tajribali o‘qituvchilar ham kamdan kam hollarda intellektual pedagogik yangiliklarni yaratish va joriy etishga kirishadilar, chunki ular

³⁵Асхадуллина Н. Н. Мотивационная готовность учителей к инновационной деятельности как условие снижения рисков в процессе внедрения педагогических новшеств // Казанский педагогический журнал. – 2015. – № 4. – С. 267–270.

innovatsion faoliyatda duch kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklardan qo‘rqishadi, bu esa ularda anti-innovatsion reaksiyani yuzaga keltiradi, bunda motivatsiya ijtimoiy maqomni saqlashga ishonchsizlikdan kelib chiqadi. Shu sababli, bo‘lajako‘qituvchilarni riskologik kompetensiyani shakllantirish jarayonida innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash bosqichida, uning motivatsion-shaxsiy komponentiga alohida e‘tibor qaratish zarur.

L.S.Podimova va V.A.Slasteninning ta‘kidlashicha, “shaxsiy-motivatsiyalangan tarzda ta‘lim loyihalarini qayta ishlashda, pedagog nafaqat shunday yoki boshqa pedagogik konsepsiyaning mazmunini tushunishga intiladi, balki uning talqinlarining xilma-xilligiga oid o‘z fikrini ishlab chiqadi”³⁶.

M.V.Ruchkina³⁷ risk tushunchasini boshqaruv faoliyati, qaror qabul qilish va uning mumkin bo‘lgan salbiy oqibatlari bilan bog‘liq bo‘lgan situatsion xususiyat sifatida belgilaydi.

O‘qituvchini innovatsion faoliyatga undaydigan asosiy motivlardan biri pedagogik yangilikning mazmuniga bo‘lgan qiziqishdir. Shuning uchun, riskologik kompetensiyaning tarkibida keyingi komponentni – kognitiv komponentni ajratish maqsadga muvofiqdir. Bu komponent, bo‘lajako‘qituvchining professional faoliyatining asosini tashkil etuvchi bilimlar va ko‘nikmalar tizimi, shuningdek uning samaradorligiga ta‘sir qiluvchi ma‘lum kognitiv faoliyat xususiyatlarini o‘z ichiga oladi (pedagogik innovatika va pedagogik riskologiya sohasidagi maxsus bilimlar; gipotezalarni ilgari surish, shakllantirish va tekshirish, ziddiyatlarni aniqlash, olingan natijalarni tanqidiy baholash va boshqalar).

Riskologik kompetensiyaning kognitiv komponenti, Blum taksonomiyasining dastlabki uch bosqichini (bilim, tushunish, qo‘llash) o‘z ichiga oladi³⁸. Bilim darajasida talabalar pedagogik innovatika va pedagogik riskologiyaning nazariy asoslarini o‘zlashtiradilar. Tushunish darajasida ular o‘rgangan mavzularning asosiy tushunchalarini misollar bilan talqin qila olishadi, bu misollar ularning mohiyatini ochib beradi va sabab-oqibat aloqalarini o‘rnatishadi. Qo‘llash darajasi bo‘lajako‘qituvchining innovatsion faoliyatdagi xavfli holatlarning belgilari aniqlanishi, ya‘ni olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llash orqali muammoni hal qilish qobiliyatini anglatadi (ko‘plab imkoniyatlardan birini ongli tanlash, ya‘ni subyektiv noan‘anaviy harakatlarni tanlashni asoslash). Talabalar tomonidan olingan bilimlar, o‘qituvchining innovatsion faoliyatidagi xavflar, ular uchun zarur bo‘lgano‘zaro bog‘liqliklarni o‘rnatish va pedagogik xavflarni oldini olish bo‘yicha harakatlar algoritmini qurish uchun loyiha qilish qobiliyatini shakllantirishga asos bo‘ladi. Shu bilan birga, kognitiv komponent riskologik kompetensiyaning faoliyat komponentiga asos bo‘lib, bu olingan bilim va ko‘nikmalarni amaliy faoliyatda qo‘llash imkonini beradi.

³⁶Сластенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика: инновационная деятельность. – М. : Магистр, 1997. – 224 с.

³⁷ Ручкина М. В. Субъект риска: философский и междисциплинарный дискурс // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 77. – С. 155–161.

³⁸Engelhart M. D., Furst E. J., Hill W. H., Krathwohl D. R. Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: The Cognitive Domain [Electronic version]. – URL : http://www.univpgri-palembang.ac.id/perpuskip/Perpustakaan/Pendidikan%20&%20Pengajaran/Taxonomy_of_Educational_Objectives__Handbook_1__Cognitive_Domain.pdf.

Faoliyat komponenti, bo‘lajako‘qituvchilarda pedagogik xavflarni oldini olish va minimallashtirish bo‘yicha harakatlar algoritmini amaliyotda qo‘llash qobiliyatini namoyon etadi, bu esa ularni Blum taksonomiyasining keyingi darajasi – tahlil darajasiga olib chiqadi, chunki talaba sun‘iy yaratilgan muhitda innovatsion pedagogik xavflarni tasniflash, ularning paydo bo‘lish sabablarini aniqlash va ularni minimallashtirish usullarini tahlil qilishni o‘rganadi.

Ko‘rib chiqilayotgan kompetensiyaning keyingi muhim tarkibiy qismi kreativ komponent bo‘lib, bu talabalarni Blum taksonomiyasining sintez darajasiga olib chiqadi. Bu daraja, ularning imkoniyatli xavflarni hisobga olgan holda yangiliklarni yaratish va ijodiy amalga oshirish qobiliyatini shakllantiradi (xavfga xos bo‘lgan latentlik, tanlangan subyektiv noan‘anaviy harakatlarning samaradorligini prognozlash va tahlil qilishni ta‘minlaydi). Bu shuningdek, xavflarni minimallashtirish bo‘yicha harakatlar rejasini tuzishni talab qiladi.

Xulosa. Riskologik kompetensiyaning tarkibida ajralmas komponent bo‘lgan reflektiv-baholash komponenti, ta‘lim muhitining subyektlari o‘rtasida o‘zaro aloqani o‘rnatishga imkon beradi. Ushbu komponent Blum taksonomiyasining piramidasida shaxsiyatning eng yuqori darajasini egallaydi. Bu komponentni qo‘llab-quvvatlash va samarali ishlashini ta‘minlash uchun, oliy o‘quv yurti o‘qituvchisining asosiy vazifasi talabalar bilan ishlashda reflektiv-baholash asboblari (so‘rovnoma, anketa, diagnostik kartalar, o‘z-o‘zini baholash varaqalari bilan pedagogik vaziyatlar va boshqalar) qo‘llashdir, ularning natijalari pedagogik yangiliklar xavflarini minimallashtirish bo‘yicha faoliyatlarining dinamikasini aks ettiradi.

Ta‘riflangan riskologik kompetensiyaning tuzilmasi uning mohiyatini ochib beradi, bu esa bo‘lajako‘qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatdagi xavflarni minimallashtirishga qodir bo‘lishini shakllantirish uchun zarurdir. Riskologik kompetensiyaning komponentlari o‘rtasidagi birlik va o‘zaro bog‘liqlik, bu muammoni keyingi tadqiqotlarda ushbu komponentlarni metodologik asos sifatida qo‘llash imkonini beradi, shu orqali pedagogik mutaxassisliklar bo‘yicha talabalar orasida ushbu kompetensiyaning shakllanishini qo‘llab-quvvatlovchi psixologik-pedagogik sharoitlarni aniqlash imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Асхадуллина Н. Н. Мотивационная готовность учителей к инновационной деятельности как условие снижения рисков в процессе внедрения педагогических новшеств // Казанский педагогический журнал. – 2015. – № 4. – С. 267–270.

2. Сластенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика: инновационная деятельность. – М. : Магистр, 1997. – 224 с.

3. Ручкина М. В. Субъект риска: философский и междисциплинарный дискурс // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 77. – С. 155–161.

4. Engelhart M. D., Furst E. J., Hill W. H., Krathwohl D. R. Taxonomy of Educational Objectives. Handbook I: The Cognitive Domain [Electronic version]. – URL: